

Κωνσταντίνος Σ. Παχής, Η Ευρώπη είναι παιδεία

ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Επιχειρήματα / ΤΕΥΧΟΣ 1 ΙΟΥΛΙΟΣ-ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2017

<https://epopteia.gr/911/konstantinos-s-pachis-i-evropi-ine-pa/>

Από τα πρώτα βήματά του στην ιστορία ο Ελληνισμός κοίταζε προς τη Δύση αλλά και την Ανατολή, κοίταζε προς την σημερινή Ιταλία και τη Γαλλία, αλλά και προς τη σημερινή Μικρά Ασία. Οι Ίωνες πήγαν στη γη που θα ονομασθεί Ιωνία περίπου χίλια χρόνια προ Χριστού, και δημιούργησαν εκεί αποικίες που λάμπρυναν τον κόσμο με το φωτεινό τους πνεύμα: από τους πρώτους φιλοσόφους και επιστήμονες έως τους κυριολεκτικά έξοχους ποιητές. Ίσως απόηχος της εγκατάστασής τους εκεί είναι και ο Τρωικός πόλεμος, που στάθηκε το θέατρο της Ιλιάδας. Το έπος αυτό χαρακτηρίστηκε “το Ευαγγέλιο των Ελλήνων”. Πήγαν επίσης στην Κάτω Ιταλία όπου δημιούργησαν αυτό που οι Ρωμαίοι απεκάλεσαν Magna Graecia, αλλά και ακόμη πιο δυτικά, φθάνοντας έως τις Πύλες της Μεσογείου. Κοιτώντας προς την καταβολική τους Βόρειο Ευρώπη, μετέτρεψαν τον Εύξεινο Πόντο σε ελληνική λίμνη, ιδρύοντας αποικίες σε όλες τις ακτές του.

Είναι αλήθεια ότι κρίνοντας από την ένταση των σχέσεων, θα λέγαμε ότι ο Ελληνισμός ήταν στραμμένος προς την Ανατολή, αφού η παρουσία της Δύσης στη ζωή του ήταν εντελώς αναιμική. Αυτό όμως δεν εκδήλωνε κάποια προτίμηση. Απλούστατα, για το ναυτικό κόσμο των Ελλήνων η ανατολική λεκάνη της Μεσογείου ήταν πηγή πολύ μεγαλύτερου κέρδους απ’ όσο η δυτική. Κι ακόμη, στην ανατολική λεκάνη ζούσαν λαοί πολύ πιο ανεπτυγμένοι απ’ όσο στη δυτική.

Οι λαοί της Ανατολής γνώριζαν, βέβαια, πολύ καλά τους Ίωνες. Και αναφέρονταν με θαυμασμό σε αυτούς: εκτός από τη Βίβλο, στους Ίωνες αναφέρονται κείμενα των Αιγυπτίων, των Ασσυρίων, των Περσών και ακόμη στις Βέδες των Ινδών. Οι Ίωνες αναφέρονται πάντοτε ως λαοί της θάλασσας, ως μεγάλοι έμποροι.

Ελληνικά προϊόντα βρίσκονται από τα πρωτοϊστορικά χρόνια και στη Δύση, έως τη Δανία, αλλά οι “υπερβόρειοι λαοί” της Ευρώπης δεν είχαν γραφή, κι έτσι δεν σώθηκαν γραπτές αναφορές στους Έλληνες. Ωστόσο, την εκτίμηση των δυτικών προς τους Έλληνες τη βλέπουμε σε έμμεσες μαρτυρίες, στο πως αξιοποίησαν το ελληνικό πνεύμα. Ένα παράδειγμα δίνουν οι Κέλτες Βουρδίγαλα, που έμαθαν την οινοποιία από τους Έλληνες της Μασσαλίας και μετέτρεψαν την περιοχή τους στο σημερινό Μπορντώ σε κοιλάδα παραγωγής κρασιού. Αλλά το μεγαλύτερο, το αξιότερο παράδειγμα, το δίνουν οι Ρωμαίοι. Αυτοί διδάχθηκαν το ελληνικό πνεύμα από τους Έλληνες της Κύμης (κυρίως, όχι μόνο) και το ανήγαγαν σε οδηγό τους: τα βιβλία της Σίβυλλας (τους χρησμούς) τα πήραν στη Ρώμη και τα είχαν ως την ιερή παρακαταθήκη σε ναό της πόλης τους. Αργότερα, θέσπισαν και αυτοί σχολεία, και ανέθεσαν σε Έλληνες τη διδασκαλία της ίδιας τους της γλώσσας όπως και της ελληνικής. Όχι τυχαία, το πρώτο κείμενο που μετέφρασαν από τα ελληνικά στα λατινικά, ήταν η Ιλιάδα.

Ωστόσο, οι Έλληνες συνέχιζαν να μένουν στραμμένοι προς την Ανατολή, από όπου επλούτιζαν. Και γι αυτόν ακριβώς το λόγο ο Δαρείος αποφάσισε να κατακτήσει την Ελλάδα, ώστε να φορολογεί τους Έλληνες ναυτικούς. Στο μυαλό του Δαρείου δεν ήταν καθόλου να ωφεληθεί από την επαφή με το ελληνικό πνεύμα. Δεν υπήρχαν προϋποθέσεις για κάτι τέτοιο, όπως απέδειξε η ιστορική πραγματικότητα. Και το απέδειξε αυτό η ιστορία, όταν ο Αλέξανδρος εισέβαλε στην Ασία.

Ο Ελληνισμός παρουσιάστηκε, με επικεφαλής τον Αλέξανδρο τον Μακεδόνα, όχι πια μόνο στα λιμάνια αλλά και στην ενδοχώρα της Ανατολής. Από τα έσχατα όρια της Αιγύπτου των φαράω έως τα κράσπεδα του ποταμού Ινδού, έμπηξε το δόρυ του ελληνικού πνεύματος. Ίδρυσε πόλεις, δημιούργησε χώρους και φορείς πολιτισμού, έδωσε σε όλους τους λαούς ώθηση προς τα εμπρός και τα ψηλά. Πουθενά δεν μισήθηκε, πουθενά δεν αντιμετωπίστηκε ως κατακτητής. Κι όμως, τί έμεινε από αυτή τη δημιουργική έκρηξη; Για κάποιους αιώνες έλαμψε η Αλεξάνδρεια στη Μεσόγειο. Ακολούθησαν αιώνες όπου η πόλη, σχεδιασμένη από τον ίδιο τον

Αλέξανδρο για να υλοποιήσει το οικουμενικό όραμά του, έπεσε σε δεύτερη μοίρα, κι έπειτα έγινε απλά ένα ακόμα λιμάνι. Τίποτε περισσότερο.

Ο Αλέξανδρος πέρασε αμέσως μόλις πέθανε στο βασίλειο των θρύλων. Το ελληνικό πνεύμα όμως; Από όλο τον κόσμο της Ανατολής σβύστηκε γρήγορα, με τρόπο που φέρνει στο νου τους στίχους του Σεφέρη:

Πάνω στην άμμο την ξανθή γράψαμε τ' όνομά της.

Ωραία που φύσηξε ο μπάτης

και σβύστηκε η γραφή.

Γιατί αυτή η τόσο εύκολη διαγραφή; Που πήγαν τα Γυμνάσια, τι απέγινε η Αγορά σε κάθε πόλη, που πήγαν τα σχολεία; Πως το πνεύμα που έφερε ο Αλέξανδρος σβύστηκε τόσο γρήγορα και απλά; Την απάντηση την είχε δώσει ήδη ο Αισχύλος, ο πρώτος της τραγωδίας: όταν ο Πέρσης βασιλιάς έβαλε χαλινάρι στην Ασία, εκείνη καμάρωνε για το στολίδι στο στόμα της, ενώ η Ελλάδα πάλαιψε να λευτερωθεί, έβγαλε τα χαλινάρια και γκρέμισε το άρμα του βασιλιά. Και να η βασίλισσα που λέει στους Ασιάτες:

Γνωρίζει καλά καθένας σας

*πως αν ο γυιός μου στον πόλεμον νικήσει ξακουστός θα γίνει,
κι' αν αποτύχει*

κανενός δεν έχει να δώσει λόγο για τα έργα του.

Η βασίλισσα, δηλαδή, επισημαίνει το χαλινάρι. Το ακριβώς αντίθετο απ' ό,τι το ελληνικό πνεύμα απαιτεί.

Βλέπουμε λοιπόν ότι η Ασία ήταν ένα όνειρο για τον Αλέξανδρο, όνειρο βγαλμένο από το μέγα έπος του Ομήρου. Αλλ' ο Αλέξανδρος και το πνεύμα που εκόμιζε δεν ήταν καθόλου ένα όνειρο για την Ασία. Τον Αλέξανδρο ακολούθησαν οι Διάδοχοι και οι Επίγονοι. Και αυτούς, οι Ρωμαίοι. Κι όμως, και αυτών η παρουσία σβύστηκε

από το κύμα πολύ γρήγορα. Τους Ρωμαίους ακολούθησαν οι Βυζαντινοί. Κοινή η νεκρική σιωπή: όλα σβύνουν αμέσως μόλις ο κατακτητής για κάποιο λόγο βγει από τη σκηνή.

Αναπαυόμαστε με την εξήγηση πως όλα στην ιστορία είναι φθαρτά, πως για όλα έρχεται η ώρα του θανάτου, και για τους ανθρώπους και για τα έργα τους. Όμως, δεν είναι αλήθεια αυτό. Ασφαλώς δεν υπάρχει αθανασία για τα έργα του ανθρώπου. Ο θάνατος είναι κοινή μοίρα, είναι αλήθεια. Αλλά αρκετοί από τους ανθρώπους αφήνουν πίσω τους σφραγίδα το έργο τους, αστέρι πολικό για όσους το συνεχίζουν, κληρονομιά για τους επιγενόμενους. Ο Παύλος από την Ταρσό πέθανε, ναι. Αλλά πάνω στο έργο του χτίστηκε ένα απέραντο βασίλειο χωρίς δύση. Όσοι δημιούργησαν τον Παρθενώνα χάθηκαν – και η Αθηνά και οι πιστοί της όλοι. Αλλά το δημιούργημα μένει αθάνατο προσκύνημα κάθε Ευρωπαίου με πνευματική ποιότητα, κάθε ανθρώπου που μπορεί και στέκει εμπρός στο μεγαλείο του κάλλους. Το έργο, αυτό που πακτώνει η αταλάντευτη πράξη,

γεννήθηκε όταν γεννηθήκαμε, και σαν πεθαίνουμε

αν πεθαίνει,

δεν το ξέρουμε ούτε εμείς ούτε άλλος κανείς.

διδάσκει πάλι ο Σεφέρης.

Ας στραφούμε τώρα προς τη Δύση. Κανείς δεν είπε ότι ο Ιούλιος Καίσαρ ήταν μεγαλύτερος ηγέτης από τον Αλέξανδρο. Αλλά όλοι παραδεχόμαστε ότι ο Καίσαρ κατέκτησε την Ευρώπη και την πλούτισε με το ελληνορωμαϊκό πνεύμα της Αυτοκρατορίας. Κέλτες, Γαλάτες, Γότθοι, Σλάβοι, όλοι, ακόμη και οι Ούννοι, εντάχθηκαν στον κόσμο που έφερε ο Καίσαρ. Εκείνος έφυγε, η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία διαλύθηκε, αλλά το πνεύμα της έμεινε. Έμεινε γιατί οι λαοί της Ευρώπης, ντόπιοι και εισβολείς, το δέχθηκαν, και κυρίως το οικειώθηκαν. Στήριξαν τον βίο τους πάνω σε αυτό. Και ιδού: μόλις αποκαταστάθηκαν από το χάος που ακολούθησε την κατάρρευση της Ρώμης, οι λαοί της Ευρώπης, οι χθεσινοί

βάρβαροι, άρχισαν να μαθαίνουν Όμηρο ακριβώς όπως κι ο Αλέξανδρος, άρχισαν να διδάσκονται απ' τον Αριστοτέλη, ακριβώς όπως έκανε κι ο Αλέξανδρος. Η κλασική παιδεία έγινε η παιδεία των λαών της Ευρώπης, μετατρέποντας την κατάκτησή τους από τον Καίσαρα σε μετάγγιση ζωογόνου αίματος. Προσέλαβαν το κλασικό - όπως οι ίδιοι το ονόμασαν, - και το πλούτισαν με τις δικές τους εμπειρίες, βρίσκοντας σε αυτό την κοινότητά τους, το στοιχείο που τους ενώνει και υψώνει, μολονότι η κλασική γραμματεία μιλάει για κόσμους ξένους προς τις παραδόσεις και την ιστορία τους.

Το ερώτημα τίθεται εκ των πραγμάτων: γιατί οι βάρβαροι της Ευρώπης δέχθηκαν την ελληνορωμαϊκή κληρονομιά ενώ οι πολύ πιο ανεπτυγμένοι από αυτούς λαοί της Ασίας και οι Αιγύπτιοι στάθηκε αδύνατον να εισπράξουν έστω έναν κόκκο από αυτό το πνεύμα; Τι είχαν οι βάρβαροι της Ευρώπης που τους έδωσε τη δύναμη να κερδίσουν αυτή την πελώρια κληρονομιά, και μάλιστα να την υπερασπίσουν με πάθος όποτε χρειάστηκε, και να την αυξάνουν συνεχώς έκτοτε;

Η απάντηση βρίσκεται σε δυό στοιχεία. Το ένα είναι η παρουσία της εκκλησίας. Η εκκλησία της Ρώμης υπήρξε διδάσκαλος όχι μόνο της πίστης αλλά και της κλασικής γραμματείας. Όμως, δεν είναι μόνον αυτό. Δεν θα αρκούσε μόνον αυτό. Θα πρέπει να αναγνωρίσουμε και ένα ταυτοτικό στοιχείο των βαρβάρων της Ευρώπης: ο Τάκιτος περιγράφει με θαυμασμό το πάθος για την ελευθερία που είχαν οι βάρβαροι, καθώς επίσης τη γενναιότητά τους. Ο Αχιλλέας και ο Αινείας δεν ήταν λοιπόν ξένοι προς τα ήθη τους. Με τον ίδιο θαυμασμό περιγράφει ο Τάκιτος ότι οι βάρβαροι είχαν συνελεύσεις του δήμου, στις οποίες έπαιρναν τις αποφάσεις τους. Η κοινοβουλευτική δημοκρατία βρισκόταν ήδη στα σπάργανά της- κάτι που οι λαοί της Ασίας δεν τόλμησαν ποτέ ούτε να το φανταστούν. Άρα, οι λεγόμενοι βάρβαροι, ήσαν έτοιμοι να ακούσουν και να θαυμάσουν τους ρήτορες, τον Δημοσθένη και τον Κικέρωνα. Βλέπουμε λοιπόν ότι ο σπόρος που έριξε ο Καίσαρ έπεσε σε γόνιμο έδαφος, ενώ αντίθετα, ο σπόρος του Αλεξάνδρου έπεσε σε παντελώς άγονη γη.

Με αυτές τις προϋποθέσεις η Ευρώπη δημιούργησε την ταυτότητά της. Και μάλιστα, είναι η μόνη ήπειρος που έχει κοινή, ενιαία ιδιαίτερη ταυτότητα. Δεν υπάρχει κοινότητα πνεύματος μεταξύ των λαών της Ασίας, ή της Αφρικής ή της Αμερικής. Αποκαλώντας κάτι *αμερικανικό* εννοούμε μόνο των ΗΠΑ ή έστω και του Καναδά, όχι άλλων λαών. Ο όρος, εξ άλλου, *ασιατικό* υποδηλώνει γεωγραφική προέλευση, αλλά δεν υπάρχει τρόπος να βρούμε κοινή πνευματική κληρονομιά μεταξύ Ιαπώνων και Σαουδαράβων, μεταξύ Κινέζων και Ινδών, μεταξύ των λαών της Βόρνεο και της Σιβηρίας. Υπάρχει το ισλάμ, ναι, που απλώνεται από τις Ατλαντικές ακτές της Αφρικής έως τις ανατολικές ακτές της νότιας Ασίας στον Ειρηνικό. Αλλά έως εκεί. Η κοινότητα της θρησκείας δεν μπόρεσε να καλλιεργήσει κοινή πνευματική κληρονομιά, αίσθημα ταυτότητας πέρα από την κοινή πίστη.

Ωστόσο, θα χρειασθεί να σκύψουμε με ιδιαίτερη προσοχή πάνω στην κοινότητα του ευρωπαϊκού πνεύματος. Διότι, ακούγεται παραδοξότητα αυτό, για μια ήπειρο που γνώρισε μόνο στον 20ο αιώνα δύο μεγάλους πολέμους, και εκτός τούτων, συγκρούσεις τέτοιες που οδήγησαν στο θάνατο πάνω από 60 εκατομμύρια Ευρωπαίους. Εάν μπορούσαμε να θάψουμε ταυτόχρονα τους νεκρούς των πολέμων μεταξύ των Ευρωπαίων από την εποχή της αρχαίας Ελλάδας έως σήμερα, η Ευρώπη θα ήταν ένα απέραντο νεκροταφείο, με τους τάφους τόσο κοντά ώστε να μην μπορείς να πας σε έναν απ' αυτούς για ν' αφήσεις λίγα λουλούδια. Για ποια ενότητα λοιπόν, για ποιάν κοινή ταυτότητα της Ευρώπης μιλάμε;

Ο μεγάλος Τσέχος παιδαγωγός του 16ου αι. Κομένιους, έγραφε: "πρέπει να ενωθούμε μεταξύ μας, γιατί εμείς οι Ευρωπαίοι είμαστε όλοι ταξιδιώτες πάνω στο ίδιο πλοίο". Ο Βολταίρος πρόσθεσε ότι η Ευρώπη είναι μια μεγάλη κοινότητα χωρισμένη σε μικρά κράτη, με ενιαίο σύστημα πολιτικών αξιών και περί δικαίου αντιλήψεων. Και πάμπολλοι άλλοι μεγάλοι Ευρωπαίοι μίλησαν για τη βαθύτερη ενότητα τη Ευρώπης. Το ερώτημα λοιπόν εδώ είναι πως εξηγούνται οι συνεχείς πόλεμοι και οι ατελείωτες συγκρούσεις. Την απάντηση τη δίνει ο Γκαίτε: "Ό,τι ενώνει την Ευρώπη είναι η κουλτούρα της, και ό,τι τη χωρίζει

είναι οι ιδεολογίες που ακολουθούν οι μάζες". Σαφέστερος ακόμη ο στενός φίλος του Γκαίτε και φιλόσοφος Γιόχαν Χέρντερ: "Η Ευρώπη είναι μία δημοκρατία των μορφωμένων".

Η Ευρώπη λοιπόν είναι *δημιούργημα της παιδείας*, μιας παιδείας που δεν μπόρεσε να εμποδίσει τους πολέμους, αλλά και δεν επέτρεψε να κατασπαραχθεί από αυτούς. Δεν είναι καινούργιο αυτό. Ήδη, από την εποχή του Πελοποννησιακού πολέμου υψώθηκε το επιχείρημα: η παιδεία δεν μπορεί να εμποδίσει την εμφύλια σφαγή. Αλλά και ο σκληρότερος των πολέμων, δεν μπορεί να θίξει την παιδεία. Χάρης σε αυτήν η Ευρώπη δεν είναι μια περιοχή αλλά μια πολιτιστική οντότητα. Το 1949, ο Ισπανός φιλόσοφος Χοσέ Ορτέγκα υ Γκασσέτ, μιλώντας στο Βερολίνο που ακόμη προσπαθούσε να μαζέψει τις στάχτες του πολέμου, τόνισε ότι η Ευρώπη ως κοινότητα υπήρχε πολύ πριν εμφανισθεί ο εθνικισμός, κι ότι ακόμη κι όταν σχηματίστηκαν τα ευρωπαϊκά έθνη-κράτη, ο μορφωμένος Ευρωπαίος πατούσε με το ένα πόδι στο έθνος του και με το άλλο στη βαθύτερη κατάφαση ότι ναι, είναι Ευρωπαίος. Από τη μια είχε την πατρίδα του, κι από την άλλη είχε την κουλτούρα του, που τον ένωνε με τους άλλους Ευρωπαίους.

Αυτή η πραγματικότητα είναι ένα μάθημα για μας. Διότι μας δείχνει όχι απλά και μόνο ποια είναι η συγκολλητική ουσία της Ευρώπης, αλλά μας δείχνει επίσης ότι θα πρέπει να προστατεύσουμε αυτή την ουσία αν θέλουμε να κρατήσουμε ζωντανό τον κόσμο μας. *Για να μείνει η Ευρώπη ζωντανή, θα πρέπει να καταλάβουμε ότι δεν μπορεί να είναι απλά ένα πολιτικό σχέδιο*, δεν μπορεί να είναι μόνο μια οικονομική τάξη, αλλά θα πρέπει να κρατήσει ζωντανό τον παράγοντα που της δίνει επί αιώνες την ενότητά της: την κλασική της παιδεία. Όχι μόνο την αρχαία, αλλά και αυτήν που η ίδια πρόσθεσε, η ίδια καλλιέργησε. Από τον Γκαίτε και τον Σαίξπηρ ως τον Έλιοτ και τον Καμύ, από τον Μοντεβέρντι και τον Μότσαρτ ως τον Στραβίνσκι και τον Μπρίτεν, από τον Μιχαήλ Άγγελο ως τον Ματίς και τον Μουρ, το ευρωπαϊκό πνεύμα έχει αναπτύξει μια κλασική παιδεία μεγάλου, αληθινά μεγάλου εύρους. Αν αυτό το δεδομένο η Ευρώπη το ξεχάσει, αν αυτόν τον πλούτο τον παραθεωρήσει, να ξέρουμε ότι

θα διαλυθεί με την πρώτη ευκαιρία. Δεν χρειάστηκαν πολλά για να διαλυθεί η αυτοκληθείσα Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία των Αψβούργων. Δεν χρειάστηκαν πολλά για να διαλυθεί η Σοβιετική αυτοκρατορία. Δεν θα χρειασθούν πολλά για να διαλυθεί και η Ευρωπαϊκή Ένωση, αν μείνει χωρίς το οξυγόνο της: την κοινή παιδεία. Δεν θα χρειασθούν πολλά για να πάρει ο άνεμος όλες τις βεβαιότητες της Ένωσης, αν η Ευρώπη πάψει να είναι “η δημοκρατία των μορφωμένων” που είπε ο Χέρντερ, και αφεθεί στα χέρια μόνον όσων νοιάζονται για τη γεωοικονομία και τη γεωπολιτική, μόνον όσων νοιάζονται για δυνάμεις ισχύος ή για την ιδεολογία της μάζας.

Ο Κωνσταντίνος Σ. Παχής γεννήθηκε το 1963 στην Αττική. Σπούδασε Χημικός στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και συνέχισε τις σπουδές του στο Μάντσεστερ απ’ όπου έλαβε και τη διατριβή του. Είναι Πρόεδρος και Δ/νων Σύμβουλος της φαρμακοβιομηχανίας IASIS PHARMA. Ως τώρα έχει δημοσιεύσει μελετήματα σε έγκριτα διεθνώς χημικά περιοδικά. Το βιβλίο του “*Αλέξανδρος ο Μέγας. Η Εκπόρθηση της Ιστορίας*”, είναι καρπός ευρύτερης μελέτης του με αντικείμενο τις καταβολικές σχέσεις ελληνικής αρχαιότητας και ευρωπαϊκού κόσμου.